TOSHKENT SHAROITIDA MONARDA TURLARINI XOMASHYO UCHUN YETISHTIRISH VA KO'PAYTIRISH IMKONIYATLARI

Mamadaliyeva Madina Vaxobjon qizi
O'zbekiston Milliy universiteti

Annotatsiya. Toshkent shahri sharoitida Monarda didyma L. va M. citriodora Cerv. ex Lag. turlarini dorivor va xushbo'y ekin sifatida yetishtirish imkoniyatlari tahlil qilindi. Urug' unuvchanligi, ko'chat tayyorlash, vegetativ ko'paytirish va xomashyo hosildorligi umumlashtirildi. M. citriodora bir yillik ekin sifatida, M. didyma esa ikkinchi vegetatsiya yilidan xomashyo va urug' olish uchun istiqbolli ekani ko'rsatildi.

Kalit so'zlar: monarda, o'simlikshunoslik, dorivor ekin, urug' unuvchanligi, ko'chat, vegetativ ko'paytirish, xomashyo hosildorligi.

Dorivor va xushbo'y o'simliklarni madaniy holda yetishtirishda mahalliy sharoitga mos turlarni tanlash, sifatli ko'chat olish va xomashyo yig'ish muddatini belgilash muhimdir. Monarda turkumi vakillarini ekinlar tarkibiga kiritish uchun ularning faqat kimyoviy tarkibini emas, balki urug'dan unishi, rivojlanish davomiyligi va mahsuldorligini ham baholash talab etiladi.

Dissertatsiyada keltirilgan adabiyotlarda monardaning qishloq xo'jaligidagi istiqbollari bir necha yo'nalishda yoritilgan. L.V. Bespalko va hammualliflar M. citriodora ni ochiq va himoyalangan grunt uchun qimmatli xushbo'y sabzavot ekini sifatida ko'rib chiqqan [1]. S.V. Yemelyanov va hammualliflar monardaning qishloq xo'jaligi ekini sifatidagi imkoniyatlarini muhokama qilgan [2]. I.A. Yanchenko hamda O.A. Korableva M. didyma navlarining birinchi vegetatsiya yilidagi mahsuldorligini o'rgangan [3]. Bu ishlar tur, nav va yetishtirish hududini hisobga olgan holda baholash zarurligini ko'rsatadi.

M.A. Myadelets va hammualliflar M. didyma efir moyi tarkibini o'simlik yoshi va xomashyo xususiyatlari bilan bog'liq holda tadqiq etgan [4]. Shunday qilib, monardani yetishtirishda biologik rivojlanish bosqichini hisobga olish xomashyo olish tizimining muhim qismidir. Toshkent sharoitidagi dissertatsiya natijalari mazkur masalani mahalliy agroiqlim sharoitida baholashga imkon beradi [5].

Tadqiqot maqsadi va usullari

Maqsad — M. didyma va M. citriodora turlarini Toshkent sharoitida xomashyo uchun yetishtirishda urug'dan va vegetativ ko'paytirish imkoniyatlarini hamda mahsuldorlik ko'rsatkichlarini umumlashtirish.

Tezis M.V. Mamadaliyevaning dissertatsiyasida bayon etilgan 2022–2024-yillardagi kuzatuv va tajribalar asosida tayyorlandi. Birlamchi tadqiqotda urug'larning laboratoriya unuvchanligi 18, 20, 23 va 25 °C haroratlarda to'rt takrorlikda o'rganilgan. Dala unuvchanligi har bir takrorda 100 tadan urug' ekib, to'rt takrorlikda aniqlangan. Morfobiologik kuzatuvlar 10 ta o'simlikda, fenologik kuzatuvlar esa har 5–10 kunda bajarilgan. Ushbu tezisda ko'paytirish va hosildorlikka oid natijalar qiyosiy umumlashtirildi [5].

Natijalar va muhokama

Urug'larning laboratoriya sharoitida unishi uchun 23–25 °C qulay bo'lgan. Bir yil saqlangan urug'larning unuvchanligi M. didyma da 71–79%, M. citriodora da 83–90% ni tashkil etgan. Dala sharoitida har ikkala turning unuvchanligi yilning ob-havosiga qarab 40–60% oralig'ida qayd etilgan.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Laboratoriya va dala ko‘rsatkichlarining farqlanishi urug‘ sarfini rejalashtirishda dala unuvchanligini hisobga olish zarurligini ko‘rsatadi [5].

Tajribalarda urug‘lar fevral oyining ikkinchi yarmida issiqxonaga ekilib, ildiz tizimi rivojlangan ko‘chatlar aprel oyining ikkinchi yarmida ochiq maydonga ko‘chirilgan. Dissertatsiyada urug‘ ekish me’yori 1,5–2,0 kg/ga, ekish chuqurligi 1–2 sm, xomashyo olish uchun ko‘chatlarni joylashtirish sxemasi 60 × 15–20 sm sifatida berilgan. Mayda urug‘lar uchun tuproqni yumshatish, begona o‘tlardan tozalash va namlikni saqlash muhim agrotexnik tadbirlar hisoblanadi [5].

Turlar o‘rtasidagi asosiy farq mahsulot olishga kirishish muddatida namoyon bo‘lgan. M. citriodora birinchi yilning o‘zida to‘liq rivojlanish siklini o‘tagan; vegetatsiyasi 190–210 kun davom etgan. M. didyma birinchi yili vegetativ rivojlanib, ikkinchi yildan generativ davrga o‘tgan. Shu sababli uning hosildorligini baholashda plantatsiya yoshini alohida ko‘rsatish kerak.

1-jadval.

Monarda turlarining xomashyo va urug‘ hosildorligi [5]

Tur va hisobga olingan davr	Quruq yer ustki massa, s/ga	Urug‘ hosili, s/ga
M. citriodora	14–17	0,9–1,1
M. didyma, ikkinchi vegetatsiya yili	16–20	1,2–1,5

Jadvaldagi natijalarga ko‘ra, M. didyma ning ikkinchi yilgi quruq massasi 16–20 s/ga, M. citriodora niki 14–17 s/ga bo‘lgan. Ushbu oraliqlar turli biologik rivojlanish muddatlarini ifodalaydi; ular bir xil yoshdagi ekinlarning statistik ustunligi sifatida talqin qilinmaydi. Amaliy jihatdan M. citriodora bir mavsumlik yetishtirishga, M. didyma esa ko‘p yillik ekin maydonini tashkil etishga mos keladi.

M. didyma ni ildizpoyani bo‘lish orqali ham ko‘paytirish mumkin. Dissertatsiyada ikkinchi yili bir tupda 10–30 ta, uchinchi yili 40–100 tagacha yangi novda shakllangani qayd etilgan. Bu ko‘rsatkich ona o‘simliklardan ko‘chat materiali tayyorlash imkoniyatini bildiradi, biroq novdalar sonini tayyor ko‘chatlarning tutib ketish foizi bilan tenglashtirish mumkin emas. Xomashyoni yoppasiga gullash davrida yig‘ish, yozda esa tuproq namligini nazorat qilib sug‘orishni moslashtirish maqsadga muvofiq [5].

Xulosa

Toshkent sharoitida M. citriodora ni bir yillik, M. didyma ni esa ikkinchi yildan mahsulot beradigan ko‘p yillik xushbo‘y va dorivor ekin sifatida yetishtirish istiqbolli. Urug‘dan ko‘chat tayyorlash va M. didyma ildizpoyalarini bo‘lish ekin maydonini barpo etishning amaliy yo‘llaridir. Yetishtirishni rejalashtirishda dala unuvchanligi, o‘simlik yoshi, namlik ta’minoti va yoppasiga gullash muddati birgalikda hisobga olinishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Беспалько Л.В., Пинчук Е.В., Ушакова И.Т. Монарда лимонная — ценная пряно-ароматическая овощная культура для открытого и защищенного грунта // Овощи России. 2018. № 5. С. 57–60. DOI: 10.18619/2072-9146-2018-5-57-60.
2. Емельянов С.В., Хапугин И.А., Салкова М.В. Монарда (Monarda L.) — перспективная сельскохозяйственная культура для Республики Мордовия // Лапшинские чтения: материалы IX Международной научно-практической конференции. Саранск, 2013. С. 50–52.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

3. Янченко И.А., Кораблева О.А. Продуктивность сортов монарды двойчатой (Monarda didyma) в первый год вегетации в условиях южной степи Украины // Лекарственные растения: фундаментальные и прикладные проблемы. Новосибирск, 2015. С. 172–175.
4. Мяделец М.А., Домрачев Д.В., Крикливая А.Н., Высочина Г.И. Зависимость состава эфирного масла Monarda didyma L. (Lamiaceae) от возраста растений и характера сырья // Химия растительного сырья. 2014. № 1. С. 215–219.
5. Mamadaliyeva M.V. Toshkent shahri sharoitida Monarda didyma L. va M. citriodora Cerv. ex Lag. ning bioekologiyasi: biologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. Toshkent, 2024. III va VI boblar, xulosalar.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.